

Ніна Раковська

**СВІТОМОДЕЛЮВАННЯ В. РОЗАНОВА
(ДО ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ)**

В статті актуалізується системний підхід до вивчення критичної рефлексії В. Розанова. Робиться акцент на модель світу критика, в центрі якого людина і його релігійно-філософська свідомість. Наводяться маловивчені статті критика.

Ключові слова: модель, моделювання світу, рефлексія, система, розуміння, писання.

The article deals with systematic approach to studying V. Rozanov's critical reflection. The critic's world model is being viewed. The center of this model is a man and his religious and philosophic consciousness. The unknown critic's articles are being discussed.

Key-words: model, modeling of the world, reflection, system, understanding, writing.

Багатоаспектна спадщина В. Розанова ще за життя критика стала об'єктом не тільки читацького, але й наукового зацікавлення. Здається, уже можна говорити про розанознавство, що має певні етапи розвитку. Але й до сьогодні оцінки спадщини критика суперечливі. Пригадуються слова Д. Мережковського: "...критики Розанова по суті не було, або майже не було, а був сміх". Однак, навіть опоненти В. Розанова визнавали його критичний хист (В. Соловйов, П. Струве та ін.). У наш час досить цікавими є дослідження А. Грякалова, О. Кумишніної, А. Нікомоніна та ін. Разом з тим, з'являються роботи, вочевидь позначені впливом минулих методологічних установок (напр., ст. О. Іванової "В. В. Розанов і його "Апокаліпсис літератури" // Російська література. — 2006. — № 4. — С. 92–103). Для того, щоб цілісно осмислити спадщину В. Розанова, необхідно зрозуміти модель світу, відбиту в його свідомості й письмі. Як відомо, термін модель світу широко використовувався в прозі структуралістів, починаючи

від Ю. Тинянова й завершуючи Ю. Лотманом. Під моделлю світу ми розуміємо результат перетворення інформації про людину, причому людські структури й схеми часто екстраполюються на побут і буття, які описуються мовою антропоцентричних понять і піддаються семіотичному перекодуванню [1, 2, 7]. У статті актуалізується термін Модель світу, тому що він, на наш погляд, дає можливість поєднати в спадщині В. Розанова, по-перше, елемент відображення дійсності, по-друге, елемент майстерності, емоційності, небайдужості до предмету опису, взятих в системному аспекті.

К. Аймермахер вказує, що модель світу розташовується між дійсністю й свідомістю, володіючи певними кодуючими правилами трансформації. Враховуючи, що В. Розанову властиві різні моделі свідомості (релігійні, філософські, етико-естетичні, ментальні й т. п.), що мають блоки інформації в рамках вербальних і невербальних знаків і спрямовані на різні форми комунікації, спробуємо виявити парадигму, обумовлену інтуїцією критика, інтуїцією ізоморфізму всіх приватних сфер його життя й буття культури в цілому. У такому випадку, як нам видається, весь комплекс шукань В. Розанова стає усвідомленим, тому що цей підхід експлікує структурність і системність критики В. Розанова й зближує її з потоком думки ХХ ст. [1, 2, 3, 4].

В критичній рефлексії В. Розанова модель світу, насамперед, пов'язана з його духовною еволюцією [5]. Почавши зі своєрідного радикалізму (з відзвуками трансценденталізму), що ліг в основу його першої праці "Про розуміння", В. Розанов незабаром став відходити від нього, хоча окремі сліди радикалізму залишалися у нього до кінця днів. Ця еволюція породжувала суперечливі судження. Так, В. С. Соловйов називав критика Іудушкой Головльовим і одночасно визнавав, що вони є "братами по духу". А. Ф. Лосев вважав В. Розанова геніальною людиною, але беспринципним декадентом, містичним анархістом, що глибоко розумів усі релігії, але сумнівався в Богові. Неоднозначні висновки обумовлені суб'єктивною методологією автора "Усамітненого" і "Опалого листа", який намагався вловити живу й моментальну антиномічність подій і явищ у власній мінливій свідомості [6]. Про свою свідомість В. Розанов писав: "Я ніколи не догадувався, не шукав... Ці звичайнісінькі здатності... виключені з моєї істоти. Але мене раптом вражало що-небудь. Думка або предмет.

Уражений... я дивився на цю думку або предмет, іноді роки. У ставленні до предметів і думок була зачарованість” [10, 263]...

Непорушним у його баченні світу залишалось одне: духовна еволюція відбувалася усередині релігійної свідомості. “Уже з 1-го курсу, — писав він у своїй автобіографії, — я перестав бути безбожником і не перебільшуючи, скажу: Бог оселився в мені. Відтоді... якими б не були мої стосунки до церкви, що б я не робив, що б не говорив або писав, прямо або особливо побічно, я говорив і думав власне тільки про Бога; тому що Він зайняв мене усього, без якогось залишку, у той же час якось залишивши думку вільною й енергійною стосовно інших тем” [7].

Закладена в моделі свідомості В. Розанова опозиція: системність — дискретність — простежується в трьох фазах. Перша — у якій В. Розанов цілком належав Православ'ю, що виявилось в його книзі, присвяченій “Легенді про Великого інквізитора”, статтях “У світі незрозумілого й невирішеного”, “Релігія й культура”. У них очевидне протиставлення християнського Заходу Сходові: західне християнство йому видається “далеким від світу”, “антисвітом”. У Православ'ї “усе світліше й радісніше”. У світлі Православ'я християнство бачиться критикові як “повна веселість, дивна легкість духу — ніякої зневіри, нічого тяжкого”. Але вже в статті “Номіналізм у християнстві” є уточнення: “...не можна достатньо наполягати на тому, що християнство є радість — і тільки радість і завжди радість” [7]. Спостерігається зародження другої фази. Сумніви поступово переходять у скептицизм. Виникає ідея протиставлення релігій. Історико-культурний код розкриває блок інформації про релігію Голгофи (історичне християнство й релігії Віфлеєма; Голгофа — аскетична фаза християнства; Віфлеєм — нова релігія, “життєво-сладостная”). Поступово історико-культурний блок розширюється, у нього входять етичні коди: церква та родина. У статті “Біля церковних стін” подано моделюючий діалог християнства й культури, у результаті якого християнство поступається місцем релігії Батька — Старому завіту. “Велике непорозуміння” у долі християнства, за міркуванням критика, утворилося у зв'язку з Голгофою, тому що з'явилося “шукання страждань”. Але весь процес спокути пройшов повз людину й звалився в безодню, у порожнечу, нікого й нічого не рятуючи.

У зв'язку із цими сумнівами виникає третя фаза, пов'язана з релігійно-культурним блоком, обумовленим кодом Церкви. На по-

гляд критика, Церква невірно усвідомлювала суть християнства. Вищої точки сумніви В. Розанова досягли в статті про “Ісуса Сладчайшого”, де він пише про темний лик християнства, про людей місячного світла, так широко представлених у творчості М. Гоголя й Ф. Достоєвського. Церква, зауважував критик, сприймала християнство як поклоніння смерті. Як це не парадоксально, але поступово Розанов підкорився цій ідеї. Міркування критика близькі спостереженням Гоголя, який писав: “Є пристрасті, є явища (напр., народження-смерть), яких обрання не від людини. Уже народилися вони з ним у хвилину народження його у світі й не дано йому сил відхилитися від них. Зовнішніми начерками вони ведуться, є в них щось вічно манливе, що не вмовкає все життя” [9].

У другій статті “Біля церковних стін” Розанов вказує: “Сутність церкви й навіть християнства визначив як поклоніння смерті. Ніщо з буття Христа не взято в такий великий і постійний символ, як смерть. Уподібнитися мощам, перестати існувати зовсім, рухатися, дихати — є загальний і великий ідеал Церкви” [10,16]. Переживши реальне, а не літературне страждання, Розанов приходить до осягнення життя й Христа як найважливішого елемента життя, внаслідок чого справою церкви є соборна молитва за всіх, порятунок душ: поцілунок і розрада, що реалізуються у тілесному зіткненні у світі знакових речей і обрядів. Саме тому, як відомо, відірватися від Церкви критик не зміг і вмирати поїхав біля церковних стін (біля Троїцької Лаври), тобто початок пошуку сенсу життя в Богові й церкві й кінець зійшлись в єдине системне ціле.

Очевидний синтетичний характер розановської філософії, її звернення не тільки до розуму, але й до почуттів, — точніше, до серця. У створюваному ним Універсумі є безліч елементів (станів), які він сам називає природними або органічними. Вони характеризуються внутрішньою волею критика, їм властиві ментально-вольові й дієві потенції. Універсум при цьому перетворюється в організм, тобто єдина істота, що містить у собі множинність внутрішньо зв’язаних елементів, кожний з яких необхідний для досконалості цілого (тобто, всі розчарування, хриstopоборювання відійшли й в остаточному підсумку В. Розанов знову прийшов до Христа й церкви, що знаходить підтвердження в останніх роботах, особливо в “Апокаліпсисі”). Подолання світу, що “у злі лежить” (І послання Іоанна), може бути єдністю

людини й Всесвіту, у центрі якого — символ Бога (Христа). У даному судженні виразно виявляється космоцентризм критика.

В. Розанов приймає ідею трьох начал: божественного, матеріального, людського. Людина повинна одухотворити й обожнити матерію, насамперед, у собі шляхом вільного підпорядкування своєї природи божественному началу. Христос є парадигмою належної структури як універсуму в цілому, так і в кожній людській особистості. Посаджене Христом дерево повинно з'єднатися з новим небом, новими зірками, достатками вод життя.

Другий структурний елемент моделі свідомості критика — його антропологія. Для нього характерна віра в “єство” людини, в “єство” природи. Не випадково А. Волзький писав про містичний пантеїзм критика. У статті “Святе чудо буття” В. Розанов відзначав: “Є дійсно деяка потаємна підстава прийняти увесь світ, універс за містико-материнську утробу, у якій народжуємося ми, народилося наше сонце й від нього земля”. Здається, можна вести мову про зародження соніологічної ідеї в концепції критика. У даному контексті є кодом біоцентризм В. Розанова, який відзначав, що світ створений не тільки раціонально, але й священно (див. Літературні вигнанці, примітка до листа Н. Страхова до Розанова. — СПб., 1886). Слідом за даним судженням виникає новий блок інформації — сексуально-містичний Код — метафізика статі. Метафізика людини зосереджена, вказує Розанов, у точці єднання статі й сім'ї. Людина не губиться у світобудові — вона включена у порядок природи, і точка включеності і є статтю, як таємниця народження життя. Звідси й усвідомлення статі “як нашої душі”. Розуміючи стать як ту сферу в людині, де вона таємно пов'язана з усією природою, тобто розуміючи її метафізично, Розанов вважає все інше в людині вираженням і розвитком таємниці статі. “Стать в людині подібна до зачарованого лісу, обставленому чарами; людина біжить від нього у жахові, зачарований ліс залишається таємницею”. Символ “зачарований” повторюється в статті “Сім'я й життя”. Він пов'язаний із чудом зародження життя, появою дитини, дитячих сліз, незаконнонароджених дітей. В. Розанов, звертаючись до Ф. Достоевського, зауважує: “діточок-поросят” вчить хтивій розпусті кохання старий Карамазов, лакейським підлодам навчає маленького Ілюшу Смердяков, за страждання дітей закликає бунтувати Іван, чистоту дитячих душ прагне рятувати Зосима, діяльною любов'ю зі-

гриває дітей Альоша, нарешті, Мітя у сні відкриває символіку пророчого образу дитяти: “За дитям й піду. Тому що всі за всіх винуваті” [5, 15, 31]. “Дитя” — це правда, яку жадає досягнути Мітя й, досягнувши, уже ніколи від неї не відмовиться. Пояснюючи сутність даної правди, Ф. Достоевський писав: “Тому, що ніякою розпустою, ніяким тиском і ніяким приниженням не винишиш, не замертвієш і не викоріниш у серцях народу нашого спрагу правди, тому що ця спрага йому дорожче за все. Він може страшно впасти, але в моменти самого повного свого неподобства він завжди буде пам’ятати, що він тільки бешкетник і більше нічого, але що є десь вища правда” [21, 58].

В. Розанов коментує: “Дитя — це повернення до віри й милосердя, втіленому в православному подвигу страсотерпіння. Сенс життя (символ дитя) у тім, щоб творити добро, “цибулинку” подавати нужденним й постраждати за дитя”.

Знаковий код В. Розанова — “релігія сім’ї” — означає, що сім’я як релігійне з’єднання зберігає свою цілісність завдяки молитві “врятуй і збережи”. Невипадково ритмічний рух текстів “Усамітненого” і “Опалого листя” нагадує безперервне слізне звучання молитви-псалмодія (виконання псалмів не основі мелодійних моделей, з певною речитациєю).

Для Розанова через досягнення таємниці статі відбувається збагнення таємниці сім’ї й духовне перетворення пристрастей в кохання, а потім — у гармонію й сенс життя. Таким чином, структурні елементи розанівської концепції розуміння — Бог-природа-людина-стать-сім’я — виявляються цілісно зв’язаними та являють систему. У цій системі внутрішній діалог, полеміка, критика іманентні як власне особистим проблемам, що лежать в основі творчості В. Розанова, так і знайденому мислителем методу їхнього аналізу. Зробити особисте (інтимне) проблемою філософського обговорення повинен автор, знайти певні закономірності в їхньому рішенні — завдання загальне. Описуючи суть свого полемічного прийому, критик вказував на неодмінно соборне обговорення проблеми, відзначаючи можливість її досягнення лише в глобальному діалозі, у якому зіштовхуються різні ідеї, аргументи, факти в одне ціле тексту, що “збирає” загальну істину. Так моделюється наступний структурний елемент системи — пояснення. Другий том “Біля церковних стін” починається з обґрунтування методики аналізу “богословської теми”, що

полягає у введенні в неї міркувань з боку людей, абсолютно далеких від автора й за способом життя й за способом мислення. Автор, вводячи їхні голоси-свідомості (М. Бахтин) у свою книгу, здійснював процес, який назвав діалогом або полілогом. Чужі голоси він представляє як форму сповіді, внаслідок чого виникає поліфонічне звучання текстів. (Здається, що для розуміння розанівської думки важливе усвідомлення переломлення автором чужого слова в напрямку власних устремлень). Іде заявка на монотему, джерела якої знайдені в метафізиці християнства. Православний дискурс при цьому відіграв роль монологічного ядра, “універсального словника” культури, перекодуючи який, автор сформував свою індивідуальну міфологію в діалогічному світі думок і багатоголосся. Міфотворчість В. Розанова — спроба деконструювати попередній досвід міфологізацій і переписати традиційні “об’єкти” — такі, як Бог, душа, природа, воля, сім’я, новою мовою. Душа Розанова виявляється вмістилищем протилежних станів і почуттів і може бути представлена як “опис суб’єктивної природи творчості”. Очевидна близькість Розанова до типу іроніка, уведеному Р. Рорті. Іроніками Р. Рорті називав людей, які розуміли залежність описуваної реальності від дискурса й особистого словника. У створеній моделі світу В. Розанов постійно “змінював словник”, у якому були описані явища світової літератури й культури. Він з’єднував буденність і поетичність, звичайність і афористичність. І коли ми визначаємо в якості домінуючої в моделі світу теорію розуміння й пояснення, то вказуємо, що для В. Розанова — це пошук того, чим живе душа. Душа живе безупинно, щомиті, і ми постійно відчуваємо її вигуки, шуми, зойки. Душа подібна до листопаду переживань і одкровенень, які гинуть у невідомості, як гинуть опалі з дерев листки (цикл “Опале листя”). В. Розанов вирішив вербалізувати у своєму індивідуальному словнику шерех власної душі, зупинити мить “ефемерного подиху” у вічності друкованого слова й зробити його об’єктом нашої сприймаючої свідомості. Структурний елемент, обумовлений кодом самоопису, пов’язаний з потребою душі, життя якої неможливо зупинити. В. Розанов як і “іронік” Р. Рорті, не переписує чужі дискурси, а кардинально змінює традиційний літературно-поетичний словник описів світу душевних переживань. Подібно Хайдеггеру або Деррид, він створює особливий текст-дискурс, іманентною складовою якою стають різного роду об-

ставини, що викликали до життя той або інший “аркуш”. Це віхи й хронотопи станів людського життя, опредметнені в слові-тексті, що співвідносяться з тим або іншим моментом життя душі. Рух душі — вимовляння — записування — це формула нового стилю, форми розуміння літературного тексту. Розвиток моделі розуміння й пояснення розвертається в інформаційному блоці пророцтва про себе. Під пророцтвом мається на увазі спроба цілісного збагнення сутності людини в єдиному потоці безперервного (дискретного) переживання і його опис у формі тексту й обставин, у яких він з’являється: “Виникає додаткова теза — критик-пророк-ізгой. Іронія, використовується як інтелектуальний прийом, покликана сховати щиросердечне страждання. Страждання є результатом різних станів людини (інобуття, тобто смерть, входить у її кругообіг). Відбувається боротьба пристрасності — марнославства, святості — чистоти, життя — смерті. Знову виникає асоціація з Достоевським, що міркує про людське серце як поле боротьби Бога й Диявола. Так з’єднуються структурні елементи моделі: автор, голоси-свідомості — душа — Бог у ціле. Домінуючим, як і раніше, залишається коло: Бог — природа — душа”. Розанов розробляє власну знакову систему (БИ, коди, символи), хоча й розуміє, що будь-яка система залишає за дужками невичерпність предмета. Між реальністю (відбиттям) і словом (знаком) відбувається свідомість, об’єктивована в мові.

В. Розанов нескінченно суперечливий, і це закономірно. Тому що є в його долі світ творчості, з’єднаний з Божественним, світ трансцендентний, світ волі особистісної, і є світ сім’ї (побуту в широкому розумінні). В. Розанов розривається між цими світами (тут і трагічний шлюб із дружиною Ф. Достоевського, і проза життя неосвяченого шлюбу, народження й смерть дітей). У цьому розриві, спробі перебороти його й полягає цілісність неординарної особистості, його моделі світу й людини.

Список використаних джерел

1. Аймермахер К. Знак. Текст. Культура / К. Аймермахер ; [пер. с нем. С. А. Ромашко]. — М.: Дом интеллектуальной книги, 2001. — 260 с.
2. Башляр Г. Поэтика пространства / Г. Башляр // Избранное: Поэтика пространства / [пер. с франц.] — М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. — С. 5–212.

3. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность / Р. Рорти ; [пер. с англ. И. В. Хестановой и Р. З. Хестанова]. — М.: Русское феноменологическое общество, 1996. — 280 с.
4. Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения / М. Элиаде. — М.: Ладомир, 1999. — 488 с.
5. Зеньковский В. В. История русской философии: в 2 т. / В. В. Зеньковский — Л.: Эго, 1991. — Т. 2., Ч.1. — 1991. — 256 с.
6. Тарасов Б. Н. Мыслящий тростник / Б. Н. Тарасов. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 896 с.
7. Розанов В. В. О себе и о жизни своей. — М.: Республика, 1990. — 399 с.
8. Розанов В. В. Мимолетное / В. В. Розанов. — М.: Республика, 1994. — 541 с.
9. Гоголь И. В. Полное собр. соч.: в 14 т. / И. В. Гоголь. — М.: Изд-во АН СССР, 1952. — Т. 5. — 1952. — 420 с.
10. Розанов В. В. Опавшие листья / В. В. Розанов. — М.: АСТ, 2002. — 592 с.
11. Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч.: в 30 т. / Ф. М. Достоевский. — М., 1976. — Т. 19. — 19. — 1976. — 501 с.